

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

UDC 823.162.1-3.09

ROLA PAMIĘCI HISTORYCZNEJ I TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ W RECEPCJI DZIEŁA ALFREDA JENSENA

РОЛЬ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В РЕЦЕПЦІЇ ТВОРЧОСТІ АЛЬФРЕДА ЄНСЕНА

Zymomyra M.
Zymomyra I.

Artykuł jest próbą oddzwierciedlenia osobliwości recepcji Ukrainy w twórczości Alfreda Jensena. Autorzy przedstawiają ten problem rozważając o roli pamięci historycznej i tożsamości kulturowej.

Słowa kluczowe: twórczość Alfreda Jensena, recepcja, pamięć historyczna, tożsamość kulturowa.

У статті здійснено спробу відображення особливостей рецепції України у творчості Альфреда Єнсена. Автори представляють зазначену проблему з проєкцією на роль історичної пам'яті та культурної ідентичності.

Ключові слова: творчість Альфреда Єнсена, рецепція, історична пам'ять, культурна ідентичність.

The article is an attempt of reflecting the features of perception of Ukraine in Alfred Jensen's heritage. The authors analyse the issue by considering the role of historical memory and cultural identity.

Key words: heritage of Alfred Jensen, perception, historical memory, cultural identity.

Artykuł ten jest próbą odniesienia się do tego rodzaju refleksji literaturoznawczej, której przedmiotem jest całość twórczego dorobku pewnej osobowości. W tym przypadku chodzi o jednego z wybitnych badaczy slawistyki – szwedzkiego historyka literatury Alfreda Jensena [2, c. 4; 3, c. 215; 4, c. 206; 5, c. 194; 6, c. 36; 7, c. 59; 18, c. 196; 20, c. 66]. Z konieczności ograniczać się też będziemy do rozpatrzenia jednego z trudnych problemów mogących zarysować się w obrębie tendencji badawczej, która postuluje ukierunkowanie uwagi badacza na sprawy stosunków społecznych i obyczajowych. Pod tym względem jest to krytyczny obraz ówczesnej Europy na podstawie polsko-szwedzko-ukraińskich stosunków literackich i kulturalnych.

Szwedzki historyk literatury urodził się w 1859 roku w Szwecji w średniozamożnej rodzinie inżyniera. Dzieciństwo spędził w małym miasteczku Hudiksvall. Studiował na Uniwersytecie w Uppsali przez cztery lata, choć nie zdarzyło mu się tam zdać żadnego egzaminu. Przez cały czas studiów dążył natomiast do wzbogacenia swojej znajomości języka rosyjskiego, pomimo że oficjalnie program studiów

obejmował tylko język norweski, estetykę, łacinę, historię, filozofię praktyczną i astronomię. Zmarł w 1921 roku w Wiedniu.

Alfred Jensen należał do grona znakomitych szwedzkich historyków literatury. Ten wybitny slawista, tłumacz literatur narodów słowiańskich przełożył na język szwedzki między innymi utwory Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasińskiego, Juliusza Słowackiego, Antoniego Malczewskiego, Seweryna Goszczyńskiego, Jana Kochanowskiego, Stanisława Wyspiańskiego, Władysława Reymonta i innych polskich mistrzów słowa. Spod jego pióra wyszła pierwsza edycja „Pana Tadeusza”, która ukazała się w Sztokholmie w 1898 r. Faktycznie była to pierwsza publikacja wszystkich ksiąg polskiego wieszcza, ponieważ oddzielne części poematu „Pan Tadeusz” tłumaczyła Fryderyka Bremer (1801–1865). Ta znana pisarka wprowadziła do szwedzkiej literatury problem obrony praw kobiet jako motyw literacki w swoich powieściach „Córki prezesa” (1834, wydanie polskie w 1852 roku), „Nina” (1835, wydanie polskie w 1855 roku) oraz „Hertha” (1856). Omówienie życia i utworów Frederiki Bremer znajduje się w książce

E. Ehnmarka „Erika Bremer” (Sztokholm, 1955). W 1904 r. Alfred Jensen opublikował pracę „Svenska bilder i polska vittetheten” („Obrazy szwedzkie w literaturze polskiej”).

W 1883 roku powstały pierwsze przekłady Alfreda Jensena utworów z języka rosyjskiego. Chodzi o opowiadanie „Noc majowa” oraz powieść historyczną „Taras Bullba” Nikołaja Gogola, w której autor opisał dzieje kozaczyzny zaporoskiej. W tym czasie Jensen nie był jeszcze zorientowany w różnicach narodowościowych pomiędzy Rosjanami a Ukraińcami; nie dziwi więc fakt, że z tytułował swą pracę „Portrety rosyjskie” [14].

W przedmowie Alfred Jensen napisał w sposób następujący: „Chociaż Małorusini uważani są za jeden z większych narodów słowiańskich, ich literatura jest prawie tak uboga jak np. literatura biednych Słowaków na Węgrzech. W rzeczywistości nie mieli oni nigdy historii we właściwym znaczeniu tego słowa, a ich najbardziej sławny przywódca Bohdan Chmielnicki sprzymierzeniec Karola Gustawa X w walce z Polską, pragnąc „grać pierwsze skrzypce” we współczesnym koncercie europejskim przyspieszył tylko całkowity upadek swojej „republiki” [14, c. 5].

Ukraińkę i jej kulturę Alfred Jensen badał już na początku lat 90-tych XVIII w. i dzieło to trwało do końca jego życia. Artykuły Jensena poświęcone literaturze narodu ukraińskiego i jej związków z literaturą polską powstały pod wpływem podróży szwedzkiego uczonego na Ukrainę Wschodnią i Zachodnią. Ta podróż odbyła się wiosną 1909 roku. Wtedy to doszło do kontaktów osobistych z najwybitniejszymi działaczami kultury ukraińskiej: Iwanem Franko, Mychajłem Kociubińskim, Osypem Makowejem i Włodzimierzem Hnatiukiem.

Znajomość z Iwanem Frankiem zainspirowała wiele dyskusji na temat historycznych związków Polski i Ukrainy w nawiązaniu do takich osobistości jak Bohdan Chmielnicki, Iwan Mazepa z jednej strony oraz Jan III Sobieski, Jan III Kazimierz czyli Jeremiusz Wiśniowiecki z innej. Należy też podkreślić znaczenie listów Alfreda Jensena do Iwana Franki [7; 15; 19], w których uwypuklony został temat historycznych stosunków kulturowych w trójce: Szwecja – Polska – Ukraina. Nie bez przyczyny Alfred Jensen napisał cały szereg szkiców dotyczących tej problematyki, a niektóre z nich wydrukował w języku niemieckim, np. w ziennikach ukrajinoznawczych „Ruthenische Revue” (1901–1906) i „Ukrainische Rundschau” (1906–1916), właśnie ukazujących się w Wiedniu [8, c. 4–6; 12, c. 2–3].

Rok 1909 przyniósł Alfredowi Jensenowi trzy duże publikacje, w tym książkę o Iwanie Mazepie i Karolu XII, a także duży artykuł o twórczo-

ści Tarasa Szewczenki, który to zawierał również kilka fragmentów tłumaczeń opowiadań Mychajła Kociubińskiego. Prawdopodobnie były to pierwsze przekłady bezpośrednio dokonane z języka ukraińskiego na szwedzki.

Rezultatem podróży na Ukrainę i tereny Rzeczypospolitej były też kolejne artykuły: „Ukraina” (1909), „Michał Kociubiński” (1913), „Eneida” Iwana Kotliarewskiego (1916) i książka o życiu i twórczości Tarasa Szewczenki. W jednym z nieopublikowanych do dzisiaj listów do pisarza ukraińskiego Osypa Makowej szwedzki sławista tak określił krąg swoich zainteresowań naukowych: „Moją specjalizacją jest historia literatur narodów słowiańskich oraz ich kronika w dialogu z kulturą Europy” [1].

Życie duchowe narodu ukraińskiego wywołało u Alfreda Jensena żywy oddźwięk. I nic dziwnego, że napisał pracę pod tytułem „Taras Szewczenko. Życie ukraińskiego poety”. Do dzisiaj jest ona znaczącym osiągnięciem nauki o duchowości Słowian Wschodnich. Książka ukazała się w języku niemieckim w Wiedniu pod tytułem „Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie” (Wiedeń, 1916). Wydanie poprzedza historyczny i literacki wstęp traktujący o Ukrainie oraz ukraińskiej literaturze i kulturze [13]. Alfred Jensen jako członek komitetu Nobla od 1906 roku pisał tak na ten temat: „Postawiłem sobie zadanie – zbadać najwybitniejszego ukraińskiego poetę, ocenić jego twórczość oraz poznać duszę narodu ukraińskiego tak jak poznałem twórczość polskiego wieszcz Adama Mickiewicza. Ta próba posłuży dobrej sprawie, ponieważ wszystko to ma wpływ na wzajemne oddziaływanie kultur narodów Europy” [9]. W tym sensie Alfred Jensen uważał Adama Mickiewicza oraz Tarasa Szewczenkę za najwybitniejszych poetów romantycznych połowy XIX wieku. Według szwedzkiego sławisty historia życia Tarasa Szewczenki jest niekończącą się martyrologią, która musi wywołać u każdego czytelnika najgłębsze współczucie, gdyż ciężkie życie poety ukraińskiego jest odbiciem współczesnej mu historii Ukrainy.

Ciekawostką jest fakt, że Alfred Jensen uważał za tak samo wielkie i wybitne utwory „Pan Tadeusz” Adama Mickiewicza i «Kobziarz» Tarasa Szewczenki, i był zdania, że czytelnik szwedzki powinien je koniecznie poznać. Stąd też wzięły się jego tłumaczenia. Alfred Jensen nagłaśniał akcenty polityczne zawarte w utworach poety ukraińskiego, skierowane przeciwko caratowi moskiewskiemu (tak jak i u Adama Mickiewicza w «Dziadach»). W tym też kontekście rozpatruje on poemat „Sen” Tarasa Szewczenki i dokonuje analizy literackiej paraleli w literaturze światowej w odniesieniu do poematu

„Boska komedia” Dantego i „Dziady” Adama Mickiewicza. Właśnie w tym zakresie szwedzki badacz doszedł do wniosku, że „Dziady” wywarły inspirujący wpływ na autora „Hajdamaków”.

Alfred Jensen był także współpracownikiem szwedzkiej encyklopedii „Norweska książka rodzinna”, gdzie napisał ponad 770 haseł na tematy narodów słowiańskich. Wśród nich znalazły się 23 opracowania na tematy ukraińskie. Pisał on także o Skoropadskim, Ogonowskim, Kociubińskim i innych.

W roku 1920 powstała ostatnia praca Alfreda Jensena o Ukrainie i Ukraińcach. Wraz z M. Ehrenpresem był w Sztokholmie wydawcą „Narodowej biblioteki”, która prezentowała kultury narodów Europy. Pierwsza książka przedstawiała Bułgarów, druga – Polaków, trzecia – Żydów i czwarta – Ukraińców [10].

W tej ostatniej Alfred Jensen przedstawił czytelnikom czasy najbardziej znane Ukrainie i Ukraińcom. Mychajło Hruszewskij pisze o historii Ukrainy, Stefan Rudnicki o geografii i ludności, Serhej Jefremow – o ukraińskiej literaturze i ukraińskiej dyplomatycznej misji w Sztokholmie.

Swój wkład Alfred Jensen ma także w rozdziałach „Literackie próby ukraińskie w wyborze i tłumaczeniu”, „Ukraińska pieśń ludowa”. Omawia także literackie próby I. Mazepy, I. Kotjalewskiego, T. Szewczenki, P. Kulisza, I. Franki, T. Bordulaka i M. Kociubińskiego. W praktyce, co wynika z przedmowy do książki, Alfred Jensen dodał akapity, które przypisuje się obecnie Hruszewskiemu i Rudnickiemu, a które niestety nie pojawiły się w dodatku. Zwraca się uwagę na to, że Alfred Jensen załączył pewne fragmenty do prac Hruszewskiego i Rudnickiego, ze względu na fakt pełnego wyjaśnienia treści, których nie mogło zabraknąć w pracy o Ukrainie i Ukraińcach.

Poglądy Alfreda Jensena z perspektywy czasu i dążeń wolnościowych narodów są wciąż aktualne. Szczególnie, gdy wspominamy o walce przeciw Czczeniu na Kaukazie, o której Taras Szewczenko pisał w 1845 roku w poemacie „Kaukaz”. Uczony szwedzki już wówczas był zdania, że Kaukaz jest symbolem ludzkiej niedoli i ludzkich dążeń do niepodległości.

Alfred Jensen wniósł też ogromne zasługi do recepcji historii, literatury, kultury narodów słowiańskich, a przede wszystkim narodu polskiego, ukraińskiego i bułgarskiego. To on spopularyzował dzieła literackie i zmagania duchowe narodów Polski i Ukrainy w Skandynawii. Najcenniejsze dzisiaj, w wielu wypadkach bezcenne, są tłumaczenia Alfreda Jensena oraz jego ocena twórczości Adama Mickiewicza i Tarasa Szewczenki. Najbardziej z kolei obiektywna, w najlepszym tego słowa znaczeniu, jest ta część pracy Jensena, w której przedstawił on przyjęcie przez krytykę współczesną utworów Tarasa Szewczenki, Mychajła Kociubińskiego oraz Iwana Franki. Szwedzki sławista zdawał sobie przy tym doskonale sprawę z tego, że twórczość tych autorów wymaga recypienta czytanego, z dużą kulturą literacką uważnego i otwartego.

Reasumując, prace Alfreda Jensena miały wprawdzie głównie charakter badawczy, lecz jego marzeniem było także rozpropagowanie kultury, sztuki i historii słowiańskiej, w tym ukraińskiej, mało znanej wówczas w Europie. Fragmenty z książki o Tarasie Szewczence można uznać za kontrpunkt dla tego doświadczenia. Twórczość Alfreda Jensena zasługuje niewątpliwie z wielu względów na uwagę w czasach współczesnych. Po pierwsze, jego wkład w rozwój szwedzko-polskiej oraz szwedzko-ukraińskiej współpracy kulturalnej okazuje się bardzo znaczący z perspektywy historycznej. Po drugie, Alfred Jensen poświęcił wiele trudu, by rozpropagować w Szwecji „kulturę środowiska” i rozszerzyć jego zakres mówiąc o Ukrainie jako podmiocie. Z tego właśnie powodu szwedzki badacz jest postacią znakomitą i doskonałym przykładem na to, jak wiele może uczynić jeden badacz kierując się wyłącznie własnymi ideami, które określają jego nieprzemijającą wartość twórczą dla rozwoju przyjaznych stosunków między narodami.

Prace krytyczne Alfreda Jensena z jednej strony, zaś przekłady utworów (np. Mickiewicza, Szewczenki, Kociubińskiego) z drugiej, stanowią szczególnie ważną rolę z punktu widzenia recepcji twórczości w środowisku obcojęzycznym i wielokulturowym [9; 11; 16; 17] czy też wzbogacenia w świadomości obywatelskiej społeczności Szwecji, Austrii i Niemiec w latach 1890–1921.

LISTA UŻYWANYCH ŹRÓDEŁ:

1. Архів Інституту літератури НАН України. – Фонд 59. – № 1099.
2. Гнатюк М. Альфред Єнсен – дослідник Т.Г. Шевченка / М. Гнатюк // Літературна газета. – Київ, 1961. – № 21 (1581). – С. 4.
3. Єнсен Альфред // Шевченківський словник. – Київ, 1976. – Т. 1. – С. 215.
4. Зимомря М. Альфред Єнсен та його заслуги в історії польсько-шведських та шведсько-українських культурних зв'язків / Микола Зимомря // На обширах культури духовності: Збірник на пошану проф. Людмили Краснової. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 202–207.

5. Погребенник Я. Альфред Ёнсен і його праця про Шевченка / Ярослава Погребенник. Шевченко німецької мовою. – Київ, 1973. – С. 192–203.
6. Погребенник Я. Дослідник творчості Шевченка / Ярослава Погребенник // Прапор. – 1971. – № 4. – С. 36.
7. Погребенник Я. Іван Франко і німецька шевченкіана (До 100-річчя від дня народження І.Я.Франка / Ярослава Погребенник // Архіви України. – Київ, 1966. – № 4. – С. 57–64.
8. Alfred Jensen über die Ukraine // Ukrainische Korrespondenz. – Wien, 1917. – Nr. 4. – S. 4–6.
9. Frankby U.-B. Alfred Jensen – en gammal slavofil / Ulla-Britt Frankby // Äldre svensk slavistik. Bidrag till ett symposium hållet i Uppsala, 3–4 februari 1983, redigerad av Sven Gustavsson och Lennart Lönngren. – Uppsala 1984. – S. 99–107.
10. Gustavsson S. Alfred Jensen och Ukraina / Swen Gustavsson // Gusli. Working papers. Foredrag fran symposiet «Alfred Jensen-dagen». – Göteborg, 1998. – S. 13–29.
11. Hult A. Alfred Jensen och Bulgarien / Arne Hult // Gusli. Working papers. Foredrag fran symposiet «Alfred Jensen-dagen». – Göteborg, 1998. – S. 31–42.
12. Jagicz V. Taras Schewtschenko / V. Jagicz / Neue freie Presse. – Wien, 1917. – Nr. 18833. – 27.01. – S. 2–3.
13. Jensen A. Historische und literaturgeschichtliche Einleitung / Alfred Jensen // Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie von Dr. Alfred Jensen. – Wien: Druck von Adolf Holzhausen, 1916. – S. IX–XVII.
14. Ryska bilder. Två noveller af Nikolaj Gogol. Med författarens porträtt och biografi, öfversatta frånryska af Alfred Jensen. – Stockholm, 1893. – 147 s.
15. Symomrja M. Die Rezeption Taras Schewtschenkos im deutschen Sprachgebiet vor 1917 / Mykola Symomrja // Der revolutionäre Demokrat Taras Schewtschenko 1814–1861 / Herausgegeben von Eduard Winter und Günther Jarosch. – Berlin, 1976. – S. 115–167.
16. Ugglja A.N. Adam Mickiewicz vrg till Sverige / Andrzej Nils Ugglja // Tożsamość i partnerstwo. Studia z dziejów najbliższego sąsiedztwa. Mappa mundi. Studia in Honorem Adamowi Wirskiemu / Redakcja: Mykoła Zymomrja. – Koszalin- Kirowohrad, 2000. – S. 187–192.
17. Ugglja A.N. Jensen och Mickiewicz / Andrzej Nils Ugglja // Gusli. Working papers. Foredrag fran symposiet «Alfred Jensen-dagen». – Göteborg, 1998. – S. 123–131.
18. Zymomrja M. Alfred Jensen – sylwetka i dokonania szwedzkiego sławisty / Mykoła Zymomrja, Iwan Zymomrja // Postawy humanistów wobec problemów i wyzwań współczesności. Materiały z konferencji naukowych / Redakcja naukowa: Ryszard Ullicki, Piotr Wensierski, Mykoła Zymomrja. – Koszalin: Intro-Druk, 2009. – S. 195–202.
19. Zymomrja M. Das Ferment der Rezeption von Schewtschenkos Leben und Schaffen im Lande Herders / Mykoła Zymomrja // M. Zymomrja. Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen. – Fürth Flacius Verlag, 1999. – S. 76–82.
20. Zymomrja M. Wzajemne polsko-szwedzkie oraz szwedzko-ukraińskie inspiracje kulturowe w działalności Alfreda Jensena / Mykoła Zymomrja // Biuletyn Ukrainoznawczy. – Przemyśl, 2007. – Nr 13. – S. 64–70.